

Recenzije i prikazi

Rade Kalanj

Revolucija i svakidašnjica

(Ogled o sociološkoj misli

Henrija Lefebvrea)

Centar za kulturnu djelatnost,

Zagreb, 1985.

(Biblioteka suvremene

političke misli)

Kalanjeva studija *Revolucija i svakidašnjica*, iako lišena ambicija da u potpunosti predstavi djelo Henrija Lefebvrea, mislioca kojemu je, kako kod nas, tako i u svijetu »posvećeno začuđujuće malo posebnih, zaokruženih studija i analiza« (RIS, str. 7), jedan je od onih prikaza koji mogu značajno pomoći svakome tko se želi temeljitije upoznati s opsežnim i raznorodnim radom značajnog marksističkog teoretičara. Korist Kalanjevog ogleda višestruka je: nije riječ tek o prigodnom uvodu ili pouzdanoj informaciji. Francuskom se teorijskom diskursu, kojem Lefebvre u svim aspektima potpuno pripada, naime često prigovaraju širina izričaja, galska raspjevanost i humanizam u čijoj osnovi ne stoji podjednako čvrst konceptualni temeljac. Kalikogod to bilo upitno, pogotovo ako se upotrebljava kao alibi za apriornu ignoraciju, mora se priznati da je za jasno i logičko sažimanje izuzetno nadahnute Lefebvreove misli bio potreban veoma discipliniran i sustavan pristup. Uz to, premda Lefebvre (dobrim dijelom i Kalanjevom zaslugom) nije sasvim nepoznat domaćoj publici, koja ga je imala prilike tu i tamo upoznati kroz neke njegove, uglavnom kraće spise i članke, može se bez oklijevanja reći da su on i njegova teorijska sudbina, s obzirom na njezin značaj i, reklo bi se čak, paradigmatičnost za marksizam dvadesetog stoljeća, u cjelini nedovoljno poznati i priznati.

Lefebvre, kojem je osim znanstvenog i književnog talenta podaren i poprilično dug i plodan život, na vlastitoj je koži imao prilike iskusiti sve epohalne promjene koje su se u društvenoj bazi i nadgradnji suvremenog kapitalističkog (i ne samo kapitalističkog) svijeta zbivale u prošlim pola stoljeća. Teorijskim se radom počeo baviti u doba kada je u Francuskoj

tek započinjala recepcija svježih pronađenih Marxovih ranih spisa, i to kroz oči svježih (nanovo) otkrivenog zrelog Hegela (i vice versa). Svjetsko-povijesne probleme tada je rješavao zajedno s nadrealističkim pjesnicima, lijevim piscima, budućim strukturalističkim teoretičarima i poznatim atomskim fizičarima, da bi se poput većine njih krajem dvadesetih godina priključio Komunističkoj partiji Francuske, iz koje, nakon dugog i uglavnom lojalnog partijskog rada, poput većine njih biva izbačen. Proživio je i preživio nadrealizam, fašizam, svjetski rat, staljinizam, konsolidaciju kapitalizma, dogmatiziranje francuskog radničkog pokreta, studentske pokrete 60-tih godina te reakciju koja im je uslijedila, da bi se, unatoč tome šarolikom društvu i promijenjenim okolnostima, svi njegovi radovi pisani u posljedičnim šezdeset godina mogli uz veće ili manje napore čitati kao *work in progress*, dosljedna razrada jednog jedinstvenog koncepta. Bitne dimenzije tog koncepta, kako ga vidi Kalanj, su: *problematika otuđenja i pitanje »totalnog čovjeka«*; *analiza i kritika svakidašnjeg života*; *teorija države i kritika političkog otuđenja, te sociološka vizija prostora i kritika moderne urbane zajednice*.

Unatoč tome što su se okolnosti mijenjale, a teorija u osnovi ostajala ista, ne može se reći da je Lefebvre bio ravnodušan prema povijesnim mijenama. Naprotiv, kao i drugi marksistički teoretičari imao je najvećih problema upravo oko uklapanja promijenjenih prilika u scenario koji ih nije predviđao. Nasuprot teoretičarima koji su se u toj situaciji zadovoljili manje-više temeljitom egzegezom dela, klasika marksizma (štogod oni pod time podrazumijevali) ili partijskom pragmatizmu koji ionako na teorijskom planu najčešće nije išao dalje od par stereotipnih formula, Lefebvre je ostajući vjeran nekolicini Marxovih temeljnih pojmova i uvida nastavio »u kompleksnom konkretnohistorijskom smislu« (RIS, str. 7 i dalje) rekonstruirati i nadopunjavati marksizam. Suočen, kao i svi marksisti, s činjenicom epohalne izostalosti svjetske revolucije, Lefebvre propituje uzroke te izostalosti, te nastavlja s obzirom na postmarksovska zbivanja teorijsku anatomiju suvremenog kapitalizma. U tome, kako izvještava Kalanj, koristi ponajviše pojmovni instrumentarij Marxovih ranih spisa, a tu mu se kao najupotrebljiviji pokazuje Marxov pojam otuđenja. On, doduše, kaže Lefebvre, »u Marxovim ranim radovima ostaje

raspršen, tek u stadiju skice» (RIS, str. 45), pa ga Lefebvre, nasuprot mogućim apsolutizacijama, nastoji konkretizirati, relativirati, pa i dijalektizirati. Materijal Lefebvreove analize je svijet tehnike i tehnologije, no ponajmanje u svom ekonomskom i proizvodnom aspektu. Lefebvre, a to je prema Kalanjevoj analizi i osnovna crta njegove pozicije, smatra da je otuđenje, a prema tome i razotuđenje, u suvremenosti manje postavljeno u domenu ekonomskog, proizvodnje, a više i bitnije u oblast takozvanog svakidašnjeg života. Njegov »antiekonomizam«, zbog kojega ga neki smatraju »bliskim egzistencijalističkoj verziji humanizma« (RIS, str. 72) u pejorativnom smislu, omogućio mu je međutim dublju analizu nekih fenomena koji se većini ekonomista nadaju kao samorazumljivi, pa zato i u svojoj konkretnoj pojavnosti neprozirni.

Kroz analizu modaliteta otuđenja u suvremenom svijetu Lefebvre tako može najbolje pokazati gdje je i kako blokirana famozna revolucionarnost proletarijata. Ističući kako »proleterska svijest nije neki nedodirljivi entitet« (RIS, str. 77), Lefebvre pokazuje kako je mistificirajuća kapitalistička ideologija »osvojila svakidašnjicu« (str. 96), te tako u isto vrijeme kada su partiji i marksistima bila puna usta proletarijata i klasne svijesti integrigala isto to radništvo, nesvjesno mehanizama vlastite eksploatacije.

Premda se Lefebvreova neekonomistička konceptualizacija svakidašnjice, kako kaže Kalan, može okarakterizirati i kao »određen«, čak »dosta radikaln pomak u odnosu na marksizam« (RIS, str. 97), naime »ono što je u Marxa radno mjesto, u Lefebvra je svakidašnji život, to 'ranjeno srce društva, točka na kojoj će čovjek moći izabrati evoluciju i na kojoj su oblici otuđenja najgori i najuvredljiviji'« (RIS, str. 98), a što bi moglo zvučati kao optužba za nekoversni »revizionizam«, napuštanje »izvorne Marxove misli«. Mora se priznati da sveza lefebvreovski interpretiranog Marxovog pojma otuđenja i, bar u intenciji, marksistički koncipiranog Lefebvreovog pojma svakidašnjice, omogućuje plodnu analizu tzv. »potrošačkog društva« ili, lefebvreovskom sintagmom izrečeno, »birokratskog društva dirigitane potrošnje«. Lefebvre tako svoj koncept razvija na primjeru najrazličitijih fenomena suvremenosti: na primjeru tehnokratizma, rušenja oslonaca starih društvenih normi, gubitka stila i preuzimanju najtrivijalnijih kulturnih tvorbi, jezičkog i etičkog terorizma sredstava javnog komuniciranja, na primjeru dominacije srednjih klasa i njegovog neproduktivnog nekonformizma, na problemima moderne države blagostanja i njenog »obilja stvari i suviška znanja«, na primjeru staljiniz-

ma i seksualne politike, te na raznim drugim primjerima koji često uz manju dozu suhoparnosti imaju i veću razinu općenitosti od beskrajsnih engleskih industrijskih statistika iz *Das Kapitala*. Lefebvreova analiza otuđenja u svakidašnjici je prema Kalanju međutim naročito uznapredovala na dva plana, jednom koji to otuđenje konzervira i produbljuje, te na drugom, koji je naročito karakteristično poprište te otuđene svakidašnjice: na planu države i na planu moderne urbane zajednice, kojima i Kalan posvećuje dva zasebna metodička odjeljka.

Premda Lefebvre slijedi natuknice Marxove teorije države, te sam za sebe tvrdi da »obnavlja cjelinu Marxove misli slijedeći dvije niti vodilje – teoriju otuđenja i teoriju države« (RIS, str. 125), metodičko mjesto države u njegovoj je teoriji nešto pomaknuto, te je po mnogo čemu analogno mjestu političke ekonomije kod Marxa. Jednako kao što teorija političke ekonomije treba sadržavati temeljnu kritiku političke ekonomije, tako za Lefebvrea i teorija država treba sadržavati radikalnu kritiku države. Država dolazi u prvi plan zato što je, prema Lefebvru, upravo ona, a to Marx iz svoje povijesne perspektive nije mogao predvidjeti, preuzela na sebe uređivanje onih prijelomnih momenata u kojima je Marx vidio epohalnu nužnost svjetske revolucije. U posljednjih stotinjak godina zbila se naime »evolucija od revolucionarne države prema etatističkoj kontrarevoluciji« (RIS, str. 154), koja je omogućila da se, suprotno Marxovim predviđanjima, nastavi rast proizvodnih snaga u kapitalizmu. Nastupajući kao regulator ozloglašene anarhije kapitalističkog tržišta, država je pomogla u izbjegavanju svjetske revolucionarne krize, te omogućila preživljavanje i prilagođavanje buržoazije. Umjesto do svjetske revolucionarne krize došlo je do svjetske dominacije države, koja se ujedno ne odnosi samo na upravljanje društvom, »već ga preobražava od vrha do dna« (RIS, str. 143). Usporedno s akumulacijom kapitala »zbiva se politička akumulacija« (RIS, *ibid.*). Ishod te analize, u kojoj se, prema Kalanju, Lefebvre najviše oslanja na radove Rose Luxemburg, jest konstatacija o promijenjenom načinu društvene reprodukcije, o novom načinu proizvodnje u suvremenom svijetu, a koji Lefebvre naziva etatistički način proizvodnje.

Jedan od najvažnijih proizvoda države jest njen prostor dominacije, i to ne samo u apstraktnom smislu. Preobražavajući društvo, država svakidašnjicu naročito bolno i karakteristično zahvaća na neposrednom poprištu kako proizvodnje, tako i svakidašnjeg života, na urbanom prostoru. Lefebvre,

za razliku od većine drugih marksista, time problematiku urbanizma smješta na naročito bitno mjesto, naglašavajući pored prava na rad i pravo na grad. Za Lefebvrea »urbana sredina sadržava najdublje potencijale modernosti« (RIS, str. 112). To se odnosi ponajprije na otuđujuće aspekte uređenja prostora, gdje se, unatoč revolucionarnim verbalizacijama, »brzo pokazalo da je urbanizam jednostavno određeni oblik uređenja gradskog prostora u funkciji neokapitalizma« (RIS, str. 170). Dominacija takvog neokapitalističkog prostora, kao i dominacija države, jest svjetska (mondijalna, rekao bi Lefebvre). Njen ishod, još neostvaren, ali dosta izvjestan, jest potpuna urbanizacija, ono što Lefebvre naziva **urbanom društvom**. Važnost koju Lefebvre pridaje fenomenu urbanog, kao i borbi protiv urbanističkih zabluda, protiv »fetišizma prostora«, vidi se i u tome što on sintagmu »urbano društvo« smatra ravnopravnom, pa i nadređenom drugim nadimcima za tzv. svijet oko nas: »tehničko društvo«, »društvo obilja«, »postindustrijsko društvo« itd.

Lefebvreove analize suvremenih društvenih odnosa u svjetlu kreativno shvaćenog marksizma predstavljaju svakako njegove najdalje domete. Lefebvre se, međutim, nije zadovoljio dijagnozom stanja suvremenog neokapitalističkog, urbanog, etatičkog itd. društva, već se potrudio dati i određene naputke, revolucionarne strategije. U pogledu budućnosti suvremene društvene zajednice on je uglavnom optimističan, premda ne i euforičan. Unatoč mogućnosti nepovoljnijih ishoda, modernost za Lefebvrea nije »jedinствена društvena formacija, već neka vrsta prijelaznog razdoblja prema eventualnoj revoluciji.« (RIS, str. 90) Mjesto zivanja te revolucije trebalo bi, u skladu s cjelinom Lefebvreova djela biti najotudjenije mjesto, mjesto »koje zaostaje za globalnim promjenama u bazi i nadgradnji« (str. 84), naime svakidašnjica, te s njom povezani urbani prostor. Načini i ciljevi razotudjenja su kod njega na različitim mjestima različito formulirani, uvijek s određenom dozom revolucionarnog pathosa. Kao cilj oblikovanja »umjetnosti življenja u modernoj epohi« (str. 75) pojavljuje se tako, još u ranijim Lefebvreovim spisima, program života kao **svetkovine**, oblikovanje »totalnog čovjeka« po uzoru na neke pasuse Marxovih ranih spisa, zamjenjivanje kvantitativnog rasta kvalitativnim razvojem, podruštvljavanje, pa čak i samoupravljanje. Sve to neizvedivo je bez ukidanja države, a zanimljivo je da Lefebvre unatoč svojim briljantnim analizama svih mistifikacija kojima je podložna proleterska svijest, proletarijat još uvijek vidi kao subjekt buduće revolucije. Čak štoviše, jednako kao što »bez kraja države

Marxova misao više nema smisla« (RIS, str. 126), tako je i diktatura proletarijata za Lefebvrea također »jegra marksizma«. Lefebvre pomalo paradoksalno smatra da se, »ako se napusti diktatura proletarijata, napušta i odumiranje države« (RIS, str. 135), o čemu je, inače, bilo i drugih, čak sasvim suprotnih mišljenja.

Kalanj svoju discipliniranu, preglednu i iscrpnom bibliografijom upotpunjenu analizu, u kojoj je sve bilo podređeno temeljitom prikazu, tako da su i autorova vlastita kritička razmišljanja uglavnom ostala na usputnim opaskama i implicitnom stavu, zaključuje kratkim sažetkom u kojem ističe Lefebvreovu silnu otvorenost prema svjetskom (mondijalnom) karakteru zbivanja i pojava u suvremenom svijetu, ali i mnoštvenost interesa i preokupacija iz koje je proizašla »zamjetljiva neujednačenost njegovih elaboracija, neka vrsta stalnog bježanja u nova područja« (RIS, str. 195). Time i završava Kalanjev ogled, koji je on zamislio kao ogled o Lefebvreovoj sociološkoj misli, o »samo jednom 'segmentu', jednoj dimenziji Lefebvreove misli, a to je njegova **sociološka dimenzija**« (RIS, str. 9). Premda Kalanj na više mjesta ističe svoju namjeru da se ograniči samo na sociološke aspekte, to, izgleda, barem dijelom ima i funkciju da Lefebvrea na neki način ekskulpira od prigovora nekih njegovih, uglavnom nemarksističkih kolega, da »kod njega romantični filozof sve više prednjači pred čovjekom od nauke«. (RIS, str. 34) Zato, nasuprot esejističke »raspršenosti«, Kalanj želi iz Lefebvrea izvući »jasne i prepoznatljive sociološke sadržaje« (RIS, str. 34), što mu, a toga je i sam svijestan, nikako ne uspijeva u dovoljnoj mjeri da bi svoju knjigu učinio zanimljivom jedino sociolozima, a ogadio je npr. filozofima. Baš nasuprot, čitanje Lefebvrea, pa i posredstvom Kalanja, može čovjeka samo utvrditi u uvjerenju da je filozofija koja se ne odnosi spram svoje konkretne društvene zbilje prazna, a sociologija koju ne vodi jedinstven i pregledan koncept slijepa.

Alan Uzelac